Ioan-Aurel Pop, Alexandru Simon, *Ştefan cel Mare în Europa: românii şi Creştinătatea după căderea Bizanţului*, Editura Litera, București, 2025, 736 p.

Una dintre cele mai spectaculoase realizări ale istoriografiei românești este reprezentată de reevaluarea și analiza sistematică a istoriei lui Ștefan cel Mare și a epocii sale, un efort consistent și de durată, materializat prin identificarea unor noi surse documentare, noi abordări metodologice și redefiniri conceptuale. Derulat pe parcursul a mai bine de două decenii de medieviști din Iași, București și Cluj, efortul a devenit mult mai dinamic după momentul festiv din 2004 și este departe de a pierde din intensitate. Volumul de față ilustrează foarte bine această tendință, prin valorificarea unor noi documente și idei din epocă, ce permit plasarea principelui Moldovei în ambianța culturală și a ideilor politice specifice umanismului renascentist. Împărtășite mediului academic prin studiile publicate în reviste științifice și volume colective, contribuțiile autorilor capătă formă de întreg, prin transformarea lor în capitole ale unei cărți adresate deopotrivă specialiștilor și publicului larg. Prin aceasta, o perspectivă asupra lui Ștefan cel Mare ca figură europeană proeminentă, anticipată de observațiile lui P. P. Panaitescu și D. Ciurea, este foarte bine conturată, urmărind cu atenție felul în care figura lui Ștefan cel Mare și Moldova se inserează în discuții, negocieri diplomatice și proiecte de cruciadă, în strânsă legătură cu contextul general și particular al acestor acțiuni. Trebuie precizat că, deși unele din sursele folosite în lucrare reflectă distorsionat realități din Moldova și nu ajută la reconstituirea evenimentelor, ele sunt foarte importante pentru a înțelege impactul evenimentului în epocă, din acest motiv, prezentarea contextului în care circulă aceste informații având o importanță majoră. Aceasta implică o lărgire semnificativă a cadrului explicativ și o notă de fluiditate între realitate și imaginar, ceea ce pune în dificultate construcția narațiunii, poate și răbdarea cititorului, însă, efortul merită!

Chiar și în situația în care suntem în dezacord cu unele dintre interpretările autorilor e necesar să ne debarasăm de idei preconcepute și chiar să reflectăm cu atenție asupra originii acestora. Între specialiști există adesea opinii divergente și diferențe de nuanțe în aprecierea unor aspecte și fapte istorice, dar ele au un rol benefic în progresul cunoașterii științifice. Însă, atunci când acestea sunt instrumentalizate printr-o denaturare pseudo-maieutică, cu intenția nedeclarată de a arăta că, în realitate, nu știm mai nimic și adevărul istoric este doar o chestiune de discurs, scopul evident este acela de a discredita și descuraja demersul științific autentic. Ar fi o naivitate să credem că nu există o legătură între spectaculoasa evoluție a cercetărilor științifice dedicate epocii lui Ștefan cel Mare și proliferarea unor texte de popularizare de o ignoranță uluitoare și o agresivitate stupefiantă, livrate publicului larg ca „adevăruri" ocultate de către istorici. Tendința generală a specialiștilor este de a ignora aceste tumori mediatice pentru că, inevitabil, atenția acordată acestora ar ridica semne asupra seriozității științifice, însă, putem ignora formele de manifestare, dar nu și fenomenul! Din acest motiv, Încheierea este de maximă utilitate și actualitate, deoarece insistă asupra procesului migălos prin care istoricii separă grâul de neghină și a diferenței dintre complexitatea cercetării istorice și primitivismul istoriografic, rezultat din idealizarea adevărului-utilitate. Altfel spus, ultimul capitol reprezintă o pledoarie pentru meseria istoricului și o grilă de lectură, ce redă, în fapt, esența lucrării!

Autorii nu și-au propus să rescrie istoria lui Ștefan cel Mare și a epocii sale, care sunt bine conturate, ci s-o nuanțeze pe baza unor documente noi, în corelație cu faptele și ideile oamenilor din acea vreme. Ordonarea diacronică și structura capitolelor se subsumează unor idei generale, care definesc evoluția personalității politice a marelui domn pe eșichierul internațional. Astfel, contribuții punctuale, cum sunt cele dedicate contextului politic în care Ștefan cel Mare face o danie Mănăstirii Zografu de la Muntele Athos și cele privitoare la ecourile luptei de la Baia, ilustrează apariția lui Ștefan cel Mare în peisajul politicii europene, într-o lume marcată de incertitudine și de angoasa amenințării otomane, o lume care se reașază după dispariția bazileilor și a imperiului lor destinat să dăinuie până la ziua Judecății de Apoi. Anul 1466 este considerat de referință pentru afirmarea lui Ștefan cel Mare pe plan extern și nu este lipsit de interes faptul că acest an a fost folosit pentru scrisoarea lui Ștefan cel Mare către arhiepiscopul Ohridei. Ar fi fost utile pentru această discuție unele dintre observațiile lui Paul Mihail pe acest subiect, mai ales cele privitoare la circumstanțele în care s-a plăsmuit acest act fals. De asemenea, nu trebuie pierdut din vedere faptul că relațiile Moldovei cu Ohrida au fost întotdeauna presupuse și nu

constatate, însă ideea s-a menținut grație unei comunicări a lui Alexandru Elian, rămasă nepublicată. Odată cu publicarea acelui text în anii din urmă, a reieșit cât se poate de clar că eruditul bizantinist nu avea argumente pentru a-și susține opinia, ceea ce mută centrul atenției de la tradiția legăturilor cu Ohrida către construcția tradiției.

Afirmarea lui Ștefan cel Mare ca „atlet al credinței creștine" și a Moldovei ca „poartă a Creștinătății" ocupă un spațiu semnificativ în economia lucrării. Noile documente aduse în discuție permit o mai bună înțelegere a modului în care cauza principelui moldovean a fost pledată la curțile europene și integrată în cadrul mai larg al cruciadei. Povestea împărțirii banilor din colecta papală a devenit acum mult mai clară și știm ce a provocat supărarea regelui Ungariei față de venețieni. Discuția despre cele două episcopii de la Cetatea Albă e interesantă pentru că atrage atenția asupra unor aspecte neelucidate, însă neconvingătoare prin natura surselor și argumentației. Nu e ceva surprinzător, chiar și asupra paracliselor din cetate existând controverse, cu atât mai mult în cazul a două instituții ecleziastice prezente în aceeași localitate. Cert este că bula papei Sixt al IV-lea menționează două biserici-catedrală în jurisdicția episcopului de Moncastro, însă niciuna dintre cele trei variante propuse nu convine. Deși nu imposibilă, existența a două episcopii catolice se lovește de problema juxtapunerii jurisdicționale și de lipsa oricărei mențiuni anterioare despre un episcop de Moncastro. Ultimul aspect este valabil și în cazul în care am considera că este vizată o episcopie catolică și una ortodoxă sau armenească. Ipoteza existenței unei episcopii ortodoxe, pornind de la scaunul episcopal de Asprokastron, care stă la baza întemeierii Mitropoliei Moldovei, este privită cu prudență de autori, pe bună dreptate. Deși s-a vehiculat frecvent ideea că Episcopia de Asprokastron, subordonată Mitropoliei de Halici, s-a aflat în orașul de la gurile Nistrului, în registrele constantinopolitane Asprokastronul este indicat la gurile Niprului, ceea ce complică foarte mult discuția. În fine, dacă luăm în calcul autonomia Cetății Albe și jurisdicția episcopului de Caffa, ce dispare după 1475, aprecierea situației descrise în bula papei devine și mai complicată. Atragem atenția asupra datării bulei papale în ianuarie 1476, urmând data folosită de Oscar Halecki, dar această datare este eronată, deoarece ianuarie 1477 corespunde celui de-al șaselea an de pontificat (9 august 1476 – 8 august 1477). Rămâne ca viitoare studii de geografie ecleziastică să aibă în vedere aceste aspecte și să precizeze măcar jurisdicția în care se afla Cetatea Albă.

Pentru ilustrarea importanței lui Ștefan cel Mare în politica internațională către finele veacului al XV-lea, autorii aduc în atenție numeroase aspecte, însă două episoade sunt foarte sugestive. Primul se referă la știrea morții lui Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare. Datorită rolului pe care Ștefan îl încredințase fiului său, vestea morții voievodului Moldovei a fost interpretată în sensul dispariției lui Ștefan cel Mare. Știrea a circulat cu rapiditate, provocând îngrijorare, ceea ce arată importanța lui Ștefan cel Mare pentru stabilitatea situației politice din regiune. Al doilea episod se bazează pe cel mai spectaculos document privitor la istoria diplomației românești din această perioadă. Deși este un raport provenit de la curtea regelui Ungariei, documentul oferă informații detaliate despre schimbul de mesaje dintre Ștefan cel Mare și Maximilian de Habsburg. Folosirea ghilimelelor pentru termenul „conspirație" este pe deplin justificată, deoarece relațiile dintre Maximilian de Habsburg și Ștefan cel Mare se derulează în virtutea tratatului din 1493, încheiat la Bratislava. Altfel spus, domnul Moldovei păstra relațiile cu fostul său suzeran, fără ca prin aceasta să-l trădeze pe regele Ungariei, ceea ce, de altfel, explică informația bogată care ajunge la cunoștința sfetnicilor lui Vladislav al II-lea Jagiello. Dacă, anterior, existau îndoieli cu privire la intențiile reale ale regelui Ioan Albert la 1497, acest document arată clar că adevăratul plan al acestuia era cunoscut de Ștefan și Maximilian înainte de debutul campaniei polone în Moldova. Faptul că regele a fost bătut la propriul joc evidențiază abilitățile politice remarcabile ale principelui Moldovei, de aceea nu e de mirare insistența sfetnicilor poloni ca regele să nu-l provoace pe Ștefan.

În mod deosebit, merită apreciată contribuția autorilor la genealogia unei idei politice, emblematică pentru modernitatea timpurie românească, o idee care exprima uniunea politică a românilor printr-un termen anacronic. Importanța ei pentru gândirea politică românească se observă în narațiunea „primului descălecat", devenind generică în *Istoria Daciei* a lui Dionisie Fotino. Implicațiile politice ale „Daciei" au fost mult mai ample și, pentru secolele XVI–XVII, au fost analizate în memorabila lucrare *Restitutio Daciae* a regretatului Ștefan Andreescu. Autorii cărții de față merg însă mai departe și documentează folosirea „Daciei" cu sens geografic și politic încă din vremea lui Ștefan cel Mare, de aceea merită

aprecierea noastră pentru rezultatele și perseverența în acest demers. Trebuie spus că, la fel cum s-a întâmplat cu ideea romanității românilor, există o ciudată reticență a istoricilor români în a accepta ideea „Daciei", pe care o văd ca un anacronism. Am fost uimit să văd istorici moderniști, adică cei care ar trebui să vadă noutatea, respingând sau criticând *ab initio* lucrarea lui Ștefan Andreescu, fără ca măcar să o citească. În acest condiții e nevoie de mult curaj pentru a urmări ocurențele și sensurile „Daciei" pentru vremea lui Ștefan cel Mare. Oricând poate să apară un semidoct cu aere de mare savant, care să vitupereze în cine știe ce publicație obscură că, pentru această perioadă, Dacia nu poate fi decât Danemarca. Desigur, românii sunt mai cârcotași, iar istoricii nu fac excepție, inclusiv autorul acestor rânduri. În plus, nici conjunctura nu este favorabilă acestui gen de abordări. Într-o perioadă în care dacopatia proliferează în mediul virtual, devenind expresia unei ideologii antiromânești, abordările serioase riscă să fie puternic alterate. Tocmai de aceea trebuie precizat apăsat că sursele și argumentele pe care le aduc Ioan-Aurel Pop și Alexandru Simon sunt categorice și nu au nimic în comun cu zburdăciunile „dacilor liberi". „Dacia" este un termen arhaizant, folosit de cărturarii bizantini în virtutea vechii tradiții intelectuale și, prin intermediul cărturarilor greci, preluat de umaniștii veacului al XV-lea, care îl remodelează prin apelul la istorie și la realitățile vremii lor. Alături de originea latină, „Dacia" exprimă identitatea și unitatea românilor, chiar dacă din punct de vedere politic se face distincția între „Dacia Mare" și „Dacia Mică". E pe deplin acceptat faptul că românii nu au avut Renaștere, în sensul în care aceasta a fost teoretizată începând cu secolul al XIX-lea, dar aceasta nu înseamnă că Renașterea i-a ignorat pe români!

Notele și impresiile de lectură de mai sus surprind ideile generale și doar o mică parte a aspectelor tratate în lucrare, fapt inevitabil, având în vedere dimensiunile și consistența cărții. Dincolo de preferința pentru un anume aspect, volumul impresionează prin cantitatea și calitatea surselor noi pe care le introduce în circuitul științific. Chiar și numai pentru acest aspect, autorii merită pe deplin respectul colegilor de breaslă și aprecierea pentru efortul constant în identificarea unor noi documente. Așa cum am arătat în rândurile de mai sus, contribuția lui Ioan-Aurel Pop și Alexandru Simon nu este doar revelatoare, ci și inovatoare. Îmbogățită cu o nouă lucrare de referință, istoria lui Ștefan cel Mare începe să devină tot mai mult o punte între medievalitate și modernitate timpurie pentru spațiul românesc!

Liviu Pilat